

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми «ВИКОРИСТАННЯ ПІКТОГРАМИ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ
МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО
РОЗВИТКУ НА ЛОГОПЕДИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ»

Виконала студентка II курсу
KorLb1-M17z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта.
Логопедія. Спеціальна психологія
Коцар Олександра Олегівна

Керівник:
Галецька Ю.В., кандидат педагогічних
наук, викладач кафедри логопедії та
спеціальних методик

Рецензент:
Вержиховська О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ
корекційної роботи

Кам'янець-Подільський-2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1.ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ	
ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	7
1.1 Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення у дітей з порушеннями розумового розвитку дошкільного віку.....	7
1.2. Особливості розвитку фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей з порушеннями розумового розвитку дошкільного віку	14
Висновок до розділу	21
РОЗДІЛ 2.ВИКОРИСТАННЯ ПІКТОГРАМ НА ЛОГОПЕДИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ ..	
2.1. Види піктограм та особливості їх застосування в практиці спеціальних дошкільних закладів	23
2.2. Використання символу на логопедичних заняттях	33
2.3. Дослідження лексичної сторони мовлення дошкільників з порушеннями розумового розвитку.....	39
Висновок до розділу	50
РОЗДІЛ 3.ОСОБЛИВОСТІ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З РОЗВИТКУ ЛЕКСИКИ ТА ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ	
3.1. Шляхи корекції лексики за допомогою ігор з використанням піктограм	52
3.2. Методичні рекомендації щодо логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.....	58
Висновок до розділу	68
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Сучасний етап розвитку суспільства ставить перед освітою нові завдання, спрямовані на істотне посилення уваги до навчання, виховання та розвитку особистості. Завдання покращення підготовки вихованців стоять і перед спеціальним дошкільним закладом. Однією з умов їх вирішення є посилення корекційно-розвиваючої ролі навчання і виховання дітей з порушеннями розумового розвитку. Виконання цієї умови забезпечуватиме таким дітям можливість у майбутньому брати активну участь у соціальному та трудовому житті.

Вчені Л. С. Виготський, Л. В. Занков, М. Ф. Гнездилов, Г. М. Дульнев, А.М. Леонтьєв, В. Г. Петрова, О. В. Гаврилов, М. А. Савченко, Є. Ф. Соботович, Д. Б. Ельконін, Л. А. Венгер, Н. А. Ветлугіна, М. М. Подд'яков, Г. А. Каше, М.С. Певзнер, Ю. В. Галецька, Т. Д. Каменщук, Ю.М. Кислякова, Т.В. Лісовська та інші, вивчаючи особливості когнітивного розвитку, виявили характерні особливості усного і писемного мовлення, розкрили вплив мовленнєвого недорозвитку на формування розумових операцій, створили нові техніки й методи корекційної роботи з дітьми з порушеннями розумового розвитку [4; 5; 19; 8; 9; 15; 31; 48; 6; 58; 67; 19; 3; 50; 47]. Враховуючи особливості розвитку дітей з порушеннями розумового розвитку та їх можливості в оволодінні мовленням, слід зазначити, що подібні порушення можуть бути виправлені тільки в результаті спеціально організованої корекційної роботи.

Ранній та дошкільний вік – це періоди фізичного та психічного зростання, формування передумов мовлення (Д. Б. Ельконін, К. С. Лебединська, В.І. Лубовський, О. М. Мастюкова та ін.). Мовлення, як суспільно-історичне явище, супроводжує всі сторони буття людини, забезпечуючи успішність її адаптації, інтеграції та соціалізації. Тому увага до мовленнєвого розвитку кожного індивіда не випадкова, особливо, коли йдеться про дітей інтелектуальними порушеннями.

Можливість спілкування за допомогою допоміжних засобів комунікації має для осіб з порушеннями розумового розвитку різноманітне значення. Вони можуть висловити свою думку, заявити про потреби, поділитися почуттями і емоціями. Піктограма – це один із засобів розвитку зв'язного мовлення у дошкільників; знак, що відображає найважливіші пізнавані риси об'єкта, предметів, явищ на які він вказує, найчастіше в схематичному вигляді [8, с.32]. Як прийом психологічного дослідження піктограма вперше була запропонована в нашій країні в 1935 році Л.С. Виготським. Метод піктограми також розроблявся Д.Б. Ельконіним, Л.А. Венгером, Н.А. Ветлугіною, М.М. Подд'яковим та ін. Актуальність використання піктограм полягає в тому, що мислення дитини розвивається через наочну і доступну форму. Даний метод використовували Д.Б. Ельконін і Л.Е. Журова для навчання дошкільнят грамоті, тобто використання наочних моделей для визначення звукового складу слова [19, с. 46].

Дослідженням особливостей використання піктограм в роботі з дітьми з порушеннями розумового розвитку займаються такі українські науковці, як Ю.В. Галецька, Т.Д. Каменчук та ін.; білоруські науковці – Ю.М. Кислякова, Т.В. Лісовська та ін.

Актуальність даного дослідження визначається необхідністю проведення спеціальної корекційно-розвивальної роботи із розвитку мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями у найбільш сприятливий віковий період – у дошкільному віці. Значущість цієї проблеми окреслена також когнітивною функцією мовлення, тісним зв'язком процесу розвитку мовлення і пізнавальної діяльності. Недорозвиток мовлення негативно впливає на загальний психічний розвиток дитини, ускладнює її спілкування з оточенням.

Метою дослідження є вивчення особливостей впровадження методу піктограми під час логопедичних занять з дошкільниками з порушеннями розумового розвитку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати загальну та спеціальну психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження.
2. Описати особливості мовленнєвого розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями.
3. Охарактеризувати особливості використання піктограм в практиці спеціальних дошкільних закладів.
4. Дослідити стан лексичної сторони мовлення дошкільників з порушеннями розумового розвитку.
5. Визначити шляхи корекції лексики за допомогою ігор з використанням піктограм.
6. Розробити методичні рекомендації щодо логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Об'єктом дослідження виступає мовлення дошкільників з порушеннями розумового розвитку.

Предметом дослідження є використання піктограми як засобу розвитку мовлення дошкільників з порушеннями розумового розвитку на логопедичних заняттях.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літературних джерел; спостереження, бесіда, опитування; констатувальний експеримент, формувальний експеримент; методи математичної обробки результатів.

Місце проведення дослідження. Дослідження проводилось на базі ДНЗ № 33 м. Хмельницького в старшій інклюзивній групі.

Теоретичне значення дипломного дослідження полягає у здійсненні теоретичного узагальнення досвіду використання методу піктограми як засобу розвитку мовлення дошкільників з порушеннями розумового розвитку на логопедичних заняттях.

Практичне значення роботи полягає у визначенні шляхів корекції лексики за допомогою ігор з використанням піктограм, описі методичних рекомендацій щодо логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними

порушеннями. Матеріали дипломної роботи можуть бути використані логопедами, педагогами-дефектологами спеціальних закладів у роботі з дошкільниками з порушеннями розумового розвитку.

Апробація роботи: матеріали дослідження обговорювались на науково-практичній студентській конференції факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології (березень, 2018 р.), на засіданні педагогічної ради ДНЗ № 33 м. Хмельницького.

Структура роботи: дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Дошкільна освіта - це перша сходинка в системі спеціальної освіти, тому основне завдання корекційних педагогів, які працюють з дітьми з порушеннями розумового розвитку - формування мотивації та інтересу до процесу навчання, розвиток і корекція всіх психічних процесів, знаходження нових шляхів та методів корекції.

Діти з порушеннями розумового розвитку, не маючи ні пошкоджень слуху, ні аномалій будови мовленнєвих органів, оволодівають мовленням значно пізніше своїх ровесників з типовим розвитком. Навчання у спеціальному закладі сприяє подоланню вад лексико-граматичної та фонетико-фонематичної сторін мовлення дітей, проте самостійна вербалізація складних взаємовідношень залишається для них недоступною.

Спеціальне навчання сприяє збагаченню досвіду спілкування, формуванню комунікативних навичок, умінь відповідати на запитання, переказувати текст. Багато дітей з інтелектуальними порушеннями використовують допоміжні засоби комунікації. Через пошкодження центральної нервової системи вони не можуть говорити, але розуміють мовлення і з допомогою жестів, малюнків, піктограм, символів (в залежності від своїх пізнавальних і моторних можливостей) спілкуються з іншими.

Результати проведеного нами теоретико-практичного дослідження дозволили сформулювати наступні висновки та узагальнення.

1. Робота логопеда над виправленням неправильної вимови в дітей з порушеннями розумового розвитку має свою специфіку. Найвні мовленнєві стереотипи через властиву даній категорії дітей інертність нервових процесів виявляються патологічно стійкими. Переучування, яке є непростим для дітей з типовим розвитком, у цієї категорії дітей відбувається особливо важко. Вони знову і знову повертаються до звичної неправильної вимови. Поставлені звуки автоматизуються повільно, з великими труднощами. У свідомості учня слово нерозривно пов'язане лише з його предметним значенням. Звукове оформлення слова не привертає уваги.

2. Використання символів не втрачає своєї актуальності на всіх етапах логопедичної роботи. На кожному занятті діти зустрічаються із символами. Це дає можливість активізувати всі види аналізаторів, розвиває процеси мислення, пам'ять, увагу, виховує самостійність, наполегливість, а це набагато пришвидшує навчальний процес. Дитині значно легше засвоїти поняття, коли воно не тільки показане логопедом на собі, а й позначене зрозумілим, близьким для дитини образом, легким для сприймання.

3. Можливість спілкування за допомогою допоміжних засобів комунікації має для осіб з інтелектуальною недостатністю має різноманітне значення. Вони можуть висловити свою думку, заявити про потреби, поділитися почуттями і емоціями. Завдяки цьому вони можуть також спитати про що-небудь, висловити протест, відмовитися. Коли діти чимось не задоволені, їм не потрібно застосовувати такі активні форми протесту, як крик, штовхання, апатія. Вони стають партнерами в діалозі, активно впливають на відносини з іншими.

4. Актуальність використання піктограм полягає в тому, що мислення дитини розвивається через наочну і доступну форму. Піктограми «схеми слова» допомагають дитині, орієнтуючись на зоровий образ, порахувати, скільки і яких звуків в слові, де стоїть звук (на початку, в середині або в кінці), схеми речення – визначати кількість слів, розвивати інтерес до спілкування, удосконалювати мовленнєво-мисленнєву діяльність, опановувати операції аналізу і синтезу. Піктограми до розповідей та казок добре використовувати для розвитку зв'язного мовлення у дітей. Це сприяє розвитку вищих психічних функцій (мислення, уява, пам'ять, увага), активізації зв'язного мовлення, орієнтуванні в просторі, полегшує ознайомлення дітей з природою і з явищами навколишньої дійсності (дорожні знаки, екологічні знаки тощо). При використанні різних схем змінюється характер діяльності дітей: діти не тільки чують своє або звернене до них мовлення, але й мають можливість його «бачити». При складанні

оповідань за картинками і піктограмами діти легше запам'ятовують нові слова не механічно, а в процесі активного використання.

5. Проведене нами вивчення особливостей стану лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями розумового розвитку показало, що середній показник за критерієм «Сформованість узагальнюючих понять» по групі досліджуваних дітей на початку року склав 42%, в кінці року (після проведених логопедичних занять) – 74%; обстеження словника антонімів виявило, що середній показник по групі на початку року складає 25%, в кінці року – 55,%; за критерієм «Знання дитинчат тварин» відповідно 41% і 77%; дослідження сформованості вміння дітьми називати одяг та взуття показало 42% по групі досліджуваних дітей на початку року і 74% в кінці року. Результати обстеження лексичної сторони мовлення розумово відсталих дошкільників істотно покращилися (в середньому по групі на 45%), що свідчить про ефективність обраної методики, з опорою на провідний вид діяльності дошкільників – ігрову діяльність.

6. Для вдосконалення словникового запасу дітей, необхідний мовленнєвий матеріал подавався в ігровій формі, так у дитини з'являвся мотив, а, отже, і бажання говорити на певну тему, задану не нею. Результати обстеження, проведеного у формі гри, в цілому підтвердили, що проведення ігор з використанням піктограм є ефективним методом розвитку мовлення дошкільників з порушеннями розумового розвитку. Діти покращили результати обстеження, підвищився рівень лексичної сторони мовлення у даної категорії дітей.

7. Опираючись на засоби невербальної комунікації, можна виробити певну комунікативну систему, що дозволяє дітям з важкими порушеннями розвитку, які не розмовляють, спілкуватися в повсякденному житті. Зорова опора дозволяє зменшити зусилля, що залучаються дитиною для концентрації слухової уваги і пам'яті, необхідних для усного спілкування, тобто допомагає легше запам'ятовувати, сприяє накопиченню словника і побудови структури фрази. Незважаючи на те, що невербальна комунікація і

розвиток активної мовленнєвої здатності істотно відрізняються один від одного, на практиці вони доповнюють один одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альтернативные средства коммуникации с неговорящими детьми: учебное пособие / ред. М.И. Никитина, Д.И. Бойков, Л.В. Лопатина. – СПб: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. – 80 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6-38.
3. Венгер Л.А. Домашняя школа мышления / Л.А.Венгер, А.Л. Венгер. – М., Просвещение, 1975. – 313 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь: Психологические исследования. – М.: Лабиринт, 1996. – 461с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. Давидова В. – М.: Педагогика, 1991. – 480с.
6. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі/О.В.Гаврилов // Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.
7. Гаврилушкина О.П., Соколова Н.Д. Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников: кн. для воспитателя. – М.: Просвещение, 1985. – 72 с.
8. Галецька Ю.В. До питання використання піктограм у корекційній роботі з розумово відсталими дошкільниками / Ю.В. Галецька // Актуальні питання корекційної освіти: зб. наук. праць: вип. 9, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП. «Медобори-2006», 2017. – Т.2. – С. 46-54.
9. Гнездилов М.Ф. Развитие устной речи умственно отсталых школьников / Михаил Федотович Гнездилов. – М.: Учпедгиз, 1947. – 135 с.
10. Гонеева А.Д. и др. Основы коррекционной педагогики: Уч. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /А.Д. Гонеев, Н.И. Лифинцева, Н.В. Ялпаева; Под ред.В.А. Сластенина. - М.:Академия, 1999. – 272с.

11. Давидова О. Вплив психофізичних відхилень на становленнєвого розвитку дитини //Дефектологія. – 2007. – №11. – С. 49-51.
12. Даниленко Л.І. Теоретичні аспекти освітньої інноватики // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: з наук. праць / Л. І. Даниленко. – К. , 2001. – Вип. 5. – С. 24.
13. Дегтяренко Т.М., Вавіна Л.С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами. – Суми: 2013. – 25 с.
14. Дульнев, Г.М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе / Г.М. Дульнев. - М.: Педагогика, 1969. – 216 с.
15. Ельцова О.М. Методика обучению пересказу// Справочник старшего воспитателя дошкольного учреждения. – 2009. – №1. – С. 27-34.
16. Ефименкова Л.Н. Коррекция звуков речи у детей. – М.: Просвещение, 1987. – 199 с.
17. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Логопедия: учеб. пособие. – Екатеринбург: АРД ЛТД, 1998. –320 с.
18. Журова Л.Е., Эльконин Д.Б. К вопросу о формировании фонематического восприятия у детей дошкольного возраста // Сенсорное воспитание дошкольников / Под. ред. А.В. Запорожца, А.Л. Усовой. М.: Просвещение, 1963. –С.213-237.
19. Занков Л.В. Дидактика и жизнь М.: Просвещение, 1968. – 176 с.
20. Катаева А.А., Стребелева Е.А. Дидактические игры и упражнения в обучении дошкольников с отклонениями в развитии: пособие для учителя. – М.: Просвещение, 2004. – 191с.
21. Кондратенко И.Ю. Формирование эмоциональной лексики у дошкольников с речевой патологией// Логопед в детском саду. – 2006. – №6. – С. 4-7.
22. Коноваленко С.В., Коноваленко В.В. Індивідуально-підгрупова робота з дітьми із вадами звуковимови. – К.: Знання. 1988. – 122 с.

23. Коррекционно-педагогическая работа в домах-интернатах для детей с умственным и физическим недоразвитием: учеб.-метод. пособие для педагогов / И.К. Боровская [и др.]; под ред. Т.В. Лисовской. – 2-е изд. – Минск: Четыре четверти, 2010. – 392 с.
24. Крапивина Л. М., Леонова М. А. Дидактические материалы по логопедии. –М.: Школа-Пресс, 1999. – 225 с.
25. Крутії К.Л. Граматична норма як компонент культури мовлення дитини дошкільного віку // Науковий вісник Південноукраїнського державного університету ім. К. Д. Ушинського. Збірник наукових праць. – Випуск4 – 5. – Одеса, 2002. – С. 155-161.
26. Крутії К.Л. Перспективно-календарне планування занять із навчанням мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПМ» ЛТД, 2005. – 192с.
27. Крутії К.Л. Мовленнєвий етикет. Програма навчання // Дитина в дошкільні роки. Програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2000. – 115 с.
28. Кудрова Т.И. Использование моделирования при обучении грамоте дошкольников с недоразвитием речи// Практическая психологияи логопедия. – 2006. – №5. – С. 51-53.
29. Лалаева Р.И. Логопедическая работа в коррекционных классах. – М.: Владос, 2001. – 224 с.
30. Лалаева Р.И. Нарушения чтения и пути их коррекции у младших школьников. – СПб.: Союз, 2002. – 224 с.
31. Леханова О. Работа с дошкольниками с ОНР по обучению пониманию социальных причинно-следственных закономерностей// Дошкольное воспитание. – 2007. – №9. – С. 100-105.
32. Логопедия: учебник для студентов дефектол. фак. пед. высших учеб. заведений / под ред. Л. С. Волковой. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 595 с.
33. Лопатина Л.В., Серебрякова Н.В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников. – М.: Союз, 2001. – 253 с.

34. Макарова С. Щоб ротик був слухняний: Логопедичний практикум. – Тернопіль: Мальва ОСО, 2008. – 116 с.
35. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., Піскун В.Н. Основи патопсихології. – К.: Главник, 2008. – 315 с.
36. Мастюкова Е.М. Дефекты речи и их происхождение //Причины возникновения и пути профилактики аномалий развития у детей / Под ред. Т. А. Власовой. – М. : АПН СССР, 1985. – С. 73-95.
37. Машковська Т. Обстеження дітей із загальним недорозвитком мовлення // Дефектолог. – 2008. – №2. – С. 7-21.
38. Мелихова О. В. Формирование готовности дошкольников с ОНР к овладению навыков письма/О. В. Мелихова, Ю. В. Федосова// Логопедия. – 2006. – №3. – С. 26-36.
39. Методика развития речи детей дошкольного возраста / Л.П. Федоренко, Г.А. Фомичева, В.К. Лотарев, А.П. Николачева. –М.: Просвещение, 1984. – 240 с.
40. Методика учебно-воспитательной работы в центре коррекционно-развивающего обучения и реабилитации: учеб. – метод.пособие /М. Вентланд., С.Е. Гайдукевич, Т.В. Горудко и др.; науч. ред. С.Е. Гайдукевич. – Мн.: БГПУ, 2009. – 276 с.
41. Нікіщенко Г. Підготовка дітей з вадами мовлення в компенсуючому дитячому садку (групі) // Дитячий садок. – 2005. – №35. – Вкладка.
42. Нищева Н.В. Программа коррекционно-развивающей работы в младшей логопедической группе детского сада. – СПб. : ДЕТСТВО-ПРЕСС: 2007. – 192с.
43. Омельченко Л.В. Использование приемов мнемотехники в развитии связной речи // Логопед. – 2008. – № 4. – С. 102-115.
44. Орфинская В.К. Принципы построения дифференциальной методики обучения алаликов на основе лингвистической классификации

форм алалии. // Развитие мышления и речи у аномальных детей. – Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена, М., 1963, вып. 256, – С. 67-81.

45. Особенности умственного развития учащихся в вспомогательной школе / под ред. Ж.И. Шиф. – М.: Просвещение, 1965. – 217 с.

46. Певзнер, М.С. Дети-олигофрены : Изучение детей-олигофренов в процессе их воспитания и обучения / М.С. Певзнер. – М. : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1959. – 484 с.

47. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталых школьников. – М.: Академия, 2002. – 160 с.

48. Піроженко Т. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень дитини. – К. : Главник, 2005 – 112с.

49. Поддъяков, Н.Н. Умственное воспитание детей дошкольного возраста / Н.Н.Поддъяков, Ф.А.Сохин. – М.: Академия, 1998. – 289 с.

50. Прищепова И. В. К вопросу об изучении предпосылок усвоения орфографии дошкольниками с ОНР/ И. В. Прищепова, Г. А. Османова// Практическая психология и логопедия. – 2007. – №4. – С. 51-55.

51. Програма розвитку, навчання та виховання “ Дитина в дошкільні роки”. – 2-ге вид. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2004. – 268 с.

52. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / под редакцией Ж.И. Шиф, В. Г. Петровой, Т. Н. Головиной. – М.: Педагогика, 1980. – 171с.

53. Расторгуева Н.И. Использование пиктограмм для развития навыков словообразования у детей с общим недоразвитием речи // Логопед. – 2002. – № 2.– С. 50-53.

54. Ревуцька О.В. Виконання лексико-граматичних вправ молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення на уроках української мови// Імідж сучасного педагога. – 2007. №4 (73). – С. 47-50.

55. Ромусик М.И. Психолого-педагогическое изучение детей с общим недоразвитием речи// Логопед в детском саду. – 2007. – №2. – С. 18-21.

56. Руководство по работе с детьми с умственной отсталостью: учебное пособие / Науч. ред. М. Пишчек / Пер. с польск. – СПб: Речь, 2006. – 276 с.
57. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови у дітей.– К.: Рад. школа, 1983. – 165с.
58. Сафонова О.В. О проблеме активизации речевой деятельности старших дошкольников с общим недоразвитием речи // Логопед в детском саду. – 2006. – №4. – С. 29-34.
59. Семёнова И.С. Современные подходы к созданию условий для коррекционно-образовательной работы с детьми дошкольного возраста с нарушениями речи // Логопед в детском саду. – 2007. –№4. –С.54-58.
60. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів (монолог) / Іван Омелянович Синиця. – К. : Рад. школа, 1974. – 207 с.
61. Синьов В.М. Основи дефектології: навчальний посібник / В.М. Синьов, Г.М. Копернік. – К.: Вища школа, 1994. – 143 с.
62. Синьов В.М. Розумова відсталість як педагогічна проблема: навчальний посібник / В.М. Синьов. – К.: Діа, 2007. – 118 с.
63. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвеева, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
64. Соколова Н.В., Васильева С.А. Логопедические игры для дошкольников. – М.: Школа-Пресс, 1999. – 170 с.
65. Спеціальна психологія. Тексти. Частина I / за ред. М.П. Матвеевої, С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. – 158 с.
66. Соботович Є.Ф. Особливості засвоєння лексики розумово відсталими дітьми / Є.Ф. Соботович // Дидактичні та соціальнопсихологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук. -метод. Зб. / Ін-тут спец. педагогіки АПН України. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 304-308.

67. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник / за ред. В.І. Бондаря. – Луганськ: Альма-Матер, 2003. – 357 с.
68. Стадненко Н.М., Обухівська А.Г., Матвєєва М.П. Нариси з олігофренопсихології. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно видавничий відділ, 2002. – 200 с.
69. Теорія і практика олігофренопедагогіки: збірник наукових праць / За редакцією В. В. Золотоверх. – К.: Науковий світ, 2007. – 230с.
70. Тищенко В.В. Зміст інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності // Науковий Часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – № 3. – С.129– 141.
71. Тищенко В.В, Рібцун Ю.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до п'яти років: поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
72. Ушакова О.С., Струнина Е.М. Методика розвитку речі дітей дошкільного віку. – М.: Владос, 2003. – 320 с.
73. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи. – М.: Просвещение, 1984. – 120 с.
74. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада. – М.: Просвещение, 1991. – 257 с.
75. Фомичева М.Ф. Воспитание у детей правильного звукопроизношения: практикум по логопедии. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.
76. Фрідман Л. М., Кулагіна І. Ю. Психологічний довідник учителя / Фрідман Л. М., Кулагіна І. Ю. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с.
77. Шведова И. Формирование фонематического восприятия и звукового анализа у дошкольников с общим недоразвитием речи // Дошкольное воспитание. – 2007. – №5. – С. 71-77.